

МАГІЯ ДИТЯЧИХ ПОЧУТТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ 70 - 80-х РОКІВ
XX СТОЛІТТЯ

У статті на матеріалі окремих оповідань та повістей українських письменників другої половини XX століття - Віктора Кави, Анатолія Дрофаня, Вячеслава Медвіда, Вячеслава Мальця та ін. - проаналізували почуттєву енергетику внутрішнього світу дитини, зокрема розглянули особливості художнього втілення у творах першого кохання.

Ключові слова: психологізм, психологічний стан, внутрішній світ, мотив, почуття, емоції, перше кохання.

В статье на материале отдельных рассказов и повестей украинских писателей второй половины XX века - Виктора Кавы, Анатолия Дрофаня, Вячеслава Медвида, Вячеслава Мальца и др. - проанализировали чувственную энергетику внутреннего мира ребенка, в частности рассмотрели особенности художественного воплощения в произведениях первой любви.

Ключевые слова: психологизм, психологическое состояние, внутренний мир, мотив, чувства, эмоции, первая любовь.

In the article on the material selected short stories and novels of Ukrainian writers of second half of XX-th century - by Victor Kava, Anatoly Drofan, Vyacheslav Medvid, Vyacheslav Malets and other - we will try to analyses the sensual energy of the inner world of the child, in particular look especially artistic expression in the works of first love.

Key words: psychology, psychological state, inner peace, motive, feelings, emotions, first love.

Раціоналізаторська система координат, докорінно зважені дії, міркування, певною мірою й прагматизм, розрахунок особистості третього тисячоліття нерідко беруть верх на хитких життєвих терезах, домінують над споконвічними ціннісними «реліквіями» індивіда радянської доби. Представники останньої (зокрема літературна еліта 70 - 80-х років XX сторіччя) свого часу «рішуче протиставили псевдодуховній людині науково-технічного прогресу «наївну» довірливість дитинного погляду на життя з її цінностями почувань і уяви» [8, с. 4]. Ракурс тих цінностей - ниточка до розуміння внутрішнього клімату самого письменника, який, апелюючи до політематичного ракурсу зображення,

вигранюючи іпостасі індивідів своїх творів, нерідко крізь призму психологічного інструментарію привідкриває реципієнту особливості внутрішньої діаграми героя, сповнюючи її різноманітним (часто мінливим) почуттєвим спектром: болю і страху, щастя і радості, провини і гніву, а почасти й неаргументованих ревноток, або - пристрасі, кохання...

Магія останнього - сфера інтимних почуттів особистості; той ракурс художнього бачення людини і світу, до якого рано чи пізно звертається письменник; тема, яку нерідко апробують не лише в поетичному просторі, а й у прозовимірі - у літературі як «дорослій», так і в текстах про дітей і для дітей.

Це той настроєвий акорд письменника, який увібрав і пластично репрезентує мікросвіт його душі (останній неодмінно проектується на героїв), торкаючись найпотемнішого, найсвітлішого, найчистішого... Того сокровенного «кутка», чи, так би мовити, «самого тіла» повістяра, куди не завжди варто пускати сторонніх. На переконання Миколи Жулинського, саме в багатоликій панорамі героїв-персонажів, «через людські характери, всім почуттєво-емоційним пафосом твору» [2, с. 24] митець регенерує власну концепцію особистості.

Обрана нами тема не нова в науковій практиці. Філософи, психологи, літературознавці неодноразово торкалися цього дискусійного аспекту, який з плином часу набуває нових «облич»: як у термінологічному трактуванні, так і у видовій, типологічній класифікації. Багатоликий літературний простір другої половини ХХ століття, зокрема й обраний нами проблемно-тематичний аспект, надихав на змістовні студії, а подеколи й на фрагментарні зауваги Віталія Дончика, Василя Фащенко, Валентина Бичка, Володимира Кузьменка, Всеволода Нестайка, Марка Павлишина та багатьох інших.

Молоді літературознавці теж скуппульозно працюють над означеним вище вектором. Так, Олена Чепурна в кандидатській дисертації «Дискурс дитини у прозі українських письменників (Гр. Тютюнник, В. Близнець, Є. Гуцало)» (2008) в аспекті апробування екзистенційної проблематики справедливо апелює до екзистенціалу любові (зокрема у творчому доробку Євгена Гуцала); Наталя Тульчинська у своїй роботі - «Своєрідність художнього вираження психологізму у творчості Григора Тютюнника» (2002) - осмислювала світ кохання у Гр. Тютюнника; чи, скажімо, Наталя Полохова у своїй монографії «Своєрідність психологізму в художній прозі Є. Гуцала 70-х рр. ХХ ст.» (2010), яка стала результатом кандидатської дисертації, теж студіює філософію любові Є. Гуцала тощо.

Аби наблизитися до «письменницького тіла» 70 - 80-х рр. ХХ століття, аби збагнути почуттєву сферу героїв, а деякою мірою й майстерність поезики автора, самі спробуємо докласти певних зусиль у розробці названої проблеми на матеріалі текстів письменників, які були продуктивними і систематичними учасниками тогочасного літературного процесу. Це твори Анатолія Дрофаня, Віктора Кави, В'ячеслава Мальця, В'ячеслава Медвідя та ін., художньо-естетична палітра яких не так часто є предметом наукових студій сучасного літературознавства.

Актуальність звернення до теми першого дитячого кохання у творчості згаданих вище письменників викликана інтересом до специфіки творення характеру героя, географії його почуттів, психостанів у цілому, оскільки цей внутрішній мікроклімат для дитячого розуміння надовго залишається «під сімома замками», чимось завуальованим, втаємниченим і нерозгаданим. Лише саме життя час від часу допомагає маленьким індивідам знаходити ключі від цих «замків», апробувати це відчуття «дорослості» в усьому його колоративі.

Тематичний вектор аналізованої літературної епохи не міг пройти осторонь проблем стосунків юних героїв, їхніх перших «дорослих» почуттів, способів порозуміння між ними, ставленні й участі в цьому дорослих. У таких текстах нерідко маємо протиставлення морально-етичних оцінок дій і стосунків кожної з трьох сторін (дівчата, хлопці, дорослі).

Ця група творів може бути репрезентована оповіданням «Так пахла тиша...» Віктора Кави, що увійшло до однойменної збірки, виданої в 1971 році, де в семикласника Василя Ковальчука в душі щойно спалахнуло перше особливе почуття, від якого «...хотілося бігати, плигати, вигукувати щось...» [3, с. 56] до восьмикласниці Каті Бондарук. Хлопця не полишає стан неймовірної радості, внутрішньої окриленості від призначеного побачення з Катею («...їхав селом - стримував себе, а як вихопився на поле - загаласував мов божевільний...» [3, с. 56]), але при зустрічі Василь «...гарячково перекидав у голові слова, речення, думки і нічого путнього не міг послати на язик...» [3, с. 58] і дівчинці «наче заціпило» [3, с. 58]. Такий психологічний стан, поведінка героїв вказує на сором'язливість, зніяковіття й недосвідченість у «любовних» справах, некомпетентність у «законах» щойно відчутих почуттів.

Візитівкою, певним результатом художнього відтворення особливих платонічних стосунків між Василем та Катею є такі письменницькі штрихи, як рухи, жести, міміка (від оклику дівчини він «...здрігнувся, заскіп на місці...» [3, с. 53], «...ноги відмовлялись підкорятися... Стояв і пашів од позорища...» [3, с. 53], «...спантеличився і став...» [3, с. 53], «...Катя ішла лижнею, а я пурхав поруч по глибокому снігу...» [3, с. 54], «...безпорадно тупцяв на місці...» [3, с. 58], «...безпорадно озирався, ніби чекав, що хтось збоку підкаже мені про що розмовляти...» [3, с. 58], «...нерішуче виймав з кишені то праву, то ліву руку...» [3, с. 59] та ін.), внутрішнє мовлення (яке автор означив «підступним голосом» [3, с. 55], що зокрема радить хлопцеві збрехати, оскільки той не знає відповіді на запитання Катерини про назву гори; у відповідь - школяр навіть «люто замахнувся на нього (в думці звичайно), що йому (внутрішньому голосу - уточнення наше - А.Т.) миттю заціпило...» [3, с. 55]; або епізод, коли хлопець подумки називає себе «останнім телепнем» [3, с. 59] та ін.), звукові, запахові деталі («...Каті немає. У мене раз, удруге лунко вдарило серце й завмерло...» [3, с. 58], «... дзелень кнула Катя...» [3, с. 60], «...веселим шепотом гукала Катя...» [3, с. 60], «...глухо й хвилююче звучав її голос...» [3, с. 60], «...Я зачаровано слухав її. І мені справді почулося, що тиша пахне. І сіном, і кониками, і ромашками, і снігом... І ще Катею...» [3, с. 60-61] та ін.), глибокі психологічні

мазки («...І враз заскіп очима на Катиних руках. Мов гострою бритвою різонуло мені по серцю. Катині рукавички наче миші погризли. Пальці визирали з дірок -маленькі, нещасні, навіть у темряві я бачив, що вони посиніли од холоду...» [3, с. 58], «...зблідле од холоду обличчя...» [3, с. 59] та ін.), пронизливо-правдива «мова» очей, погляду («...її очі радісно-таємниче блиснули...» [3, с. 60], «... Катині очі блискотіли...» [3, с. 60] та ін.) тощо.

На переконання Миколи Кодака, саме «пластика експресивних рухів, жест, вираз обличчя, практична дія, спрямована на подолання перешкод поведінки, етично однозначний вчинок вичерпно характеризують «душу» героя» [4, с. 67], його багатогранну і непросту внутрішню структуру.

В оповіданні Анатолія Дрофаня «Золоті ворота» (як і в оповіданні «Танці Йогаганнеса Брамса») теж акцентується на магії дитячих почуттів, але поряд з цією проблемою автор торкається й аспекту подвигу юного Віктора, що ризикував власним життям, зупиняючи ніким не керований панелевоз. Оповідь починається з роздумів матері головного героя, з усвідомлення того, що зовсім недавно її син «...не був навіть Вітькою, а тільки Пищиком, маленькою червонястою грудочкою в білих сувоях коленкору...» [1, с. 129], а сьогодні вже й у його «серце постукала любов...» [1, с. 128]. Прискіпливе материнське око вловлює всі зміни (і вона навіть уявляє зустріч сина в коридорі дорогої його серцю дівчинки) у її Вітькові («...приміряв у другій кімнаті батьків галстук...» [1, с. 128], «...надто старанно сьогодні причісував непокірного вихрика на маківці, на якого всі ці роки не зважав, а зараз він став ...ненависним...» [1, с. 128] і т.ін.), який старанно збирається на день народження до однокласниці Люськи.

Такий же недосвідчений, скромний і занадто конфузливий (сором'язливий) Вітя стидається відкрито нести подарунок тій, «...чиє ім'я змушує дитяче серце тремтіти, як листочок на вітрі...» [1, с. 129]. Хлопець незграбно загортає коробку «з осоружним тортом» [1, с. 129] у газету, вважаючи, що «...такі сентименти не до лиця мужчині...» [1, с. 128], бо «...на вулиці всі побачать у твоїх руках круглу коробку, розгадають, куди йдеш і які бурі звихрюються в цю хвилину у твоєму юначому серці...» [1, с. 128-129].

Перші почуття і перша доросла «розкіш» у житті маленького киянина -поїздка на таксі до Люсі, яка перервалася мужнім вчинком Віктора про який ішлося вище. У такий спосіб дитинність натури Віктора, його наївність, безпосередність контрастують з його «дорослістю» дій та вчинків.

Розгадати до кінця магію почуттів (чи взаємними вони були?! як пройшла зустріч школярів? чим усе закінчилося?) у творі реципієнту не вдається, оскільки фінал відкритий: зупинивши панелевоз, хлопець «...швидко пішов до таксі, котре стояло позаду панелевоза, щоб далі їхати до Золотих воріт» [1, с. 134].

Зазначимо, що моделюючи образ хлопчика «в полоні» цих почуттів, автор концентрує увагу на втіленні моральних чеснот дитини, на вмінні бути справжнім «чоловіком», з «дорослим» поглядом на життєві ситуації, що візуалізуються крізь спектральну площину психологічного стану безапеляційної рішучості, мужності,

смівливості, а деякою мірою й задерикуватості, зухвалості (згадаймо фразу, кинуту наостанок хлопцем водієві панелевоза).

Репрезентує особливу мелодію дитячих почуттів і В'ячеслав Медвідь в оповіданні «Варчина коса» (1982), яке починається риторичним запитанням найвреднішого хлопця у класі - Гачківського: «- Варко, а хто тебе любить?..» [7, с. 19], на що дівчина відбувається знову ж таки мовчанням (у цьому випадку мовчання виконує функцію відстороненості, закритості дитини, небажання давати відсіч кривдникові), а коли вже несила терпіти подібні закиди однокласника, у бій іде інший прийом - «мова» очей: «...зводить очі на Василя, але щоб не дуже й бачив хто...» [7, с. 19]. Останній, аби не видати того, «...що він любить Варю, одвертається...» [7, с. 19], але «...одного разу не стерпів і десь у кутку придушив Гачка...» [7, с. 19]. Дитяча сором'язливість, небажання аби хоч хто-небудь дізнався (або ще гірше озвучив прилюдно) про їхню «хімію почуттів», змушує Василя ховати очі (маскувати таким чином себе справжнього, свої емоції), коли Варя до нього зверталася в оточенні однокласників тощо. Мовчкуватість, надмірна стриманість хлопця, який не зреагував на чергові словесні «знуцання» однолітків (епізод з косою дівчини), змусила Варю не на жарт образитися на нього. Стан розпачу настільки глибокий, масштабний для дівчинки, що дитина, аби не чути насмішкуватих кепкувань, вирішує «усунути» предмет балачок -відрізати косу. Таке рішення було своєрідним актом протесту проти «зовнішньої», привселюдної байдужості Василя. Та дорогою до міста, де планувала знищити промовисту ознаку своєї дівочої краси, зустріла Василя, який простував за хлібом, їхня гра зі «сніговою пилюкою» [7, с. 24], коротенька розмова швидко «розвіяли» і трансформували образу та наміри дівчинки на відчуття радості, щастя, деякою мірою здобувши повноту буття, гармонію, душевне полегшення.

Можемо сказати, що в цьому оповіданні прозаїк, уплітаючи в канву мотив закоханості, викристалізовує стан прагнення цього почуття дітьми як суттєвого етапу становлення в соціумі, як апробацію себе на «дорослість», як вдалий мікроклімат для реалізації свого темпераменту тощо.

Проблема таких же неординарних дитячих почуттів (разом з питаннями праці, дружби, взаємин дорослих і дітей і т.ін.) хвилює й «добротворця» (В. Кузьменко) В'ячеслава Мальця в повісті «Голубий автобус» (збірка «Іскри прощального вогнища. Голубий автобус» (1985)). Головні герої останньої -однолітки Віктор і Таня Ружанівська. Голос останньої гіпнотизував, миттєво робив щасливим школяра, який намагався не дивитися на Тетянку, «не здібуватися з нею очима» [6, с. 204], навіть подумки промовляти те, про що так хотілося сказати, аби вона не прочитала в них мелодіку його внутрішнього світу. Але при цьому хлопець намагався справити хороше враження на міську дівчинку, бути справжнім чоловіком (наприклад, під час подорожі човном).

Бажання «втекти геть» [6, с. 204] з очей односельців, товаришів-однокласників подеколи штовхає Віктора на дивакуваті вчинки, що вказує на дитинність героя, який не звик, аби його бачили в компанії дівчат. Але наодинці психологічний стан його діаметрально протилежний: «...він, холонучи від

хвилювання, обережно тримав її вузьку теплу долоню, настрашений цим несподіваним щастям, відчуваючи себе дужим і сильним, здатним захистити од будь-кого цю білокошу дівчинку...» [6, с. 213]. Навіть внутрішнє мовлення хлопця, звернене до сестри Наталки (яка вважала його ще дитиною й нерідко в її очах, обличчі прохоплювалася певна іронічність у ставленні брата), не в силах «озвучити» стан закоханості героя: «...твій брат цілий день ходив з дівчиною, в яку він, здається... не будем, як ти любиш говорити, уточнювати...» [6, с. 230].

Усвідомлюючи свою недосвідченість у стосунках з дівчиною, збентежений семикласник Віктор подеколи терзає себе питаннями (згадуючи «ефективні» приклади залищань морячка Ігоря до сестри Наталки, який «... завжди розповідає анекдоти...» [6, с. 205], Купріяна, «...котрий вчиться на курсах механізаторів і котрий вважає, що він схожий на Жана Марє, з дівчатами завжди розмовляє про кіноакторів...» [6, с. 205]), на які, на жаль, не знаходить відповіді: «...Як далі повестися? Заговорити? Але з чого почати? Як це робиться? Про що розмовляють дорослі хлопці з дорослими дівчатами?..» [6, с. 205]. Його нерішучість зростала, за що хлопець лайав себе («Ну спитай! Спитай же. Телепню! Чого ж ти мовчиш?..» [6, с. 205]), однак результату це не давало. Лише фінальний мазок повісті, який залишається знову ж таки відкритим, наштовхує на думку про те, що ця сільська дитина - Віктор - усе ж таки зважиться на відчайдушний крок (поїздку до Києва, до його Тетянки), «дасть» волю своїм пульсуючим почуттям, оголить чи хоча б привідкриє «завісу» своєї юної душі й серця.

Не секрет, що «найскладніше і найлюдяніше з почуттів» (І. Дзюба), що час від часу змушує людське серце битися частіше, не завжди є взаємним, передбачуваним чи заздалегідь запланованим. Нерідко кохання має меланхолійний «присмак» болю, страждань, журби, печалі... Такий проблемний ракурс вимальовується зокрема в повісті «Романа» (1970), автором якої є «принциповий і порядний» (Д. Кононенко) Олесь Лупій, чю неординарність свого часу відзначали такі велети пера, як Андрій Малишко, Павло Тичина, Олесь Гончар та ін. Твір О. Лупія відзначається непростою наративною організацією, що побудована за принципом контрастного зіставлення характерів, вчинків героїв і т.ін.

Як і Чендєєве оповідання «Теплий дощ...», так і Лупієва повість «Романа» прикметні оберненим порядком оповіді: починається з того, що розповідач тримає «...в руках листа, якого чекав два роки...» [5, с. 5]. Цим листом виявився невеликий, учетверо складений папірець-послання, лист-виправдання, лист-пояснення, слова з якого «...змусили знову пережити ті найкращі і найважчі чотири тижні» [5, с. 6] зі студентського життя оповідача - Василя, який був одним із тих, хто входив до студентського ешелону, що «...прибув до Знам'янки...» [5, с. 6] на «...цілий місяць працювати на польових роботах» [5, с. 6]. Василь, як і його самотній, мовчазний і непомітний у товаристві товариш по кімнаті Юрій, закохався в сімнадцятирічну Роману, що «...минулої весни тільки-но закінчила школу...» [5, с. 20]. Остання, зарано вийшовши заміж, не змогла відчути всієї повноти сімейного життя-буття й усім серцем прикипіла до мовчазного Юрія.

Саме спалах почуттів юного «дівчиська», «тендітного створіння» [5, с. 12] пробудили в тихого й неговіркового, «мізерного й непримітного» [5, с. 8], абсолютно відлюдькуватого й самотнього Юрія феєрію справжніх емоцій, глибоких, щирих почуттів. Василь, усвідомивши, що почуття Юрія Лукашука до Романи набагато глибші, ніж власні, а до того ще й взаємні, не став на заваді їхньому щастю, проте й через два роки згадка про ті події змушує його серце бентежитись, калатати, «...знову покохати, засумніватися і повірити» [5, с. 58]: повірити в те, що їхні почуття такі ж взаємні, як і кілька років тому, а засумніватися - чи й тепер вона щаслива...

Психологія дій і вчинків героїв аналізованої повісті О. Лупія репрезентована автором якимось не зовсім симетрично: подаючи розлогу рентгенограму внутрішнього світу оповідача - Василя, мовчазного Юрія, прозаїк подеколи навмисне чи то свідомо випускає з поля зору особливості психологічної організації Романи (спектральну площину її полярних світовідчуттів, динаміку емоцій, переживань тощо). Можливо, це авторський прийом, який налаштовує реципієнта до активної співтворчості, «додумування».

Ще один бік «дієвої сили особистості» (Е. Фромм), так би мовити, іншу кольорову гаму відтінків аналізованого почуття, розкриває повість Віктора Положія «Жив-був Іван» (1979), в якій наміри сімнадцятирічного Івана Колотюка щодо одруження з молодою двадцятирічною «панночкою» Іриною Ластовецькою обумовлені, мабуть, не стільки «якістю», справжністю почуттів щодо вчительки, скільки розрахунком, життєвою (юначою) необхідністю бути в парі, під своєрідним сімейним «захистом». Такий надуманий крок для героя (похід на «запивини» й пропозиція створити сім'ю) - це швидше створення певного імунітету, внутрішнього захисту від проблем і своєрідний крок до того, аби відповідати своєму несподіваному посадовому статусу голови сільради.

Отже, сокровенний «візерунок кохання» (І. Дзюба), всепоглинаюча «хімія» почуттів персонажів різної вікової ієрархії (не лише у проаналізованих площинах, а й у деяких текстах різного періоду Є. Гуцала, М. Кравчука, О. Лупія, Гр. Тютюнника, А. Тютюнник, Б. Харчука та ін.), яка «на все життя полишає в душі солодкий щем безповоротності й неповторності» (Вс. Нестайко), моделюється в основному на базі кордоцентризму, репрезентуючись крізь призму буденності з її темними або світлими прогалинами. Вона є «родовою ознакою, щаблем у духовному прогресі» (І. Дзюба) індивіда, своєрідним мірилом його поетапного (поступового) змужніння, певним критерієм на витривалість, стійкість характеру, на «дорослість» і справжність душевних порухів. У творах, обраних для аналізу, це почуття оприявлюється подеколи як фактор внутрішньої організації героїв, як факт «дорослого» світопізнання і світорозуміння, як ознака духовного багажу тощо, а подеколи як вдала комбінація на благо власного «я». А полярність палітри психологічних спецефектів варіюється залежно від ситуацій, у які потрапляють герої-персонажі.

Список використаних джерел

1. Дрофань А. Золоті ворота / Анатолій Дрофань // Дрофань А. Цілком таємно: [оповідання]. - К.: Школа, 2008. - С. 128 - 134.
2. Жулинський М. Людина як міра часу. Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі / Микола Жулинський. - К.: Дніпро, 1979. - 275 с.
3. Кава В. Так пахла тиша... / Віктор Кава // Кава В. Так пахла тиша...: [повісті та оповідання]. - К.: Веселка, 1971. - С. 45 - 62.
4. Кодак М. Поетика як система: літературно-критичний нарис. - [2-ге вид., доповнене] / Микола Кодак. - Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. - 176 с.
5. Лупій О. Романа / Олесь Лупій // Лупій О. Романа: [повість та оповідання]. - К.: Рад. письменник, 1971. - С. 3 - 58.
6. Малець В. Голубий автобус / В'ячеслав Малець // Малець В. Іскри прощального вогнища. Голубий автобус: [повісті]. - К.: Веселка, 1985. - С. 178 - 254.
7. Медвідь В. Варчина коса / В'ячеслав Медвідь // Перед останнім уроком: [оповідання та повісті про старшокласників] / Упоряд. А. Скрипник. - К.: Веселка, 1990. - С. 19-25.
8. Чепурна О. В. Дискурс дитини у прозі українських письменників-шістдесятників (Гр. Тютюнник, В. Близнець, Є. Гуцало): дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01 / Чепурна Олена Володимирівна. - Одеса, 2008. - 197 с.

Надійшла до редколегії 1. 12. 2011